

SAMENVATTING

De nieuwe verscheidenheid

Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland

Jennissen, R., G. Engbersen, M. Bokhorst en M. Bovens (2018) *De nieuwe verscheidenheid. Toenemende diversiteit naar herkomst in Nederland*, Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

1. INLEIDING

Ooit kwamen grote groepen migranten uit een klein aantal landen naar ons land, voornamelijk uit voormalig Nederlands-Indië, Marokko, Turkije, Suriname of de voormalige Nederlandse Antillen. Inmiddels is de situatie heel anders. De huidige groep inwoners met een migratieachtergrond is niet alleen groter, maar ook veel diverser geworden. Slechts een minderheid behoort nog tot deze ‘klassieke’ groepen, terwijl een meerderheid wortels heeft in een breed palet van andere landen, waaronder Polen, Bulgarije, Syrië, Duitsland, India en China. In 2017 waren de in Nederland woonachtige migranten afkomstig uit 223 verschillende herkomstlanden.

In deze verkenning wordt deze nieuwe realiteit in beeld gebracht, inclusief de mogelijke gevolgen daarvan voor sociale samenhang en de economie.

Twee vragen staan centraal:

1. Hoe groot is vandaag de dag de diversiteit naar herkomst in Nederland, en welke verschillen zijn er tussen en binnen gemeenten?
2. Wat is het verband tussen diversiteit naar herkomst en de sociale cohesie in een wijk of gemeente, en tussen diversiteit naar herkomst en de economische ontwikkeling van een regio?

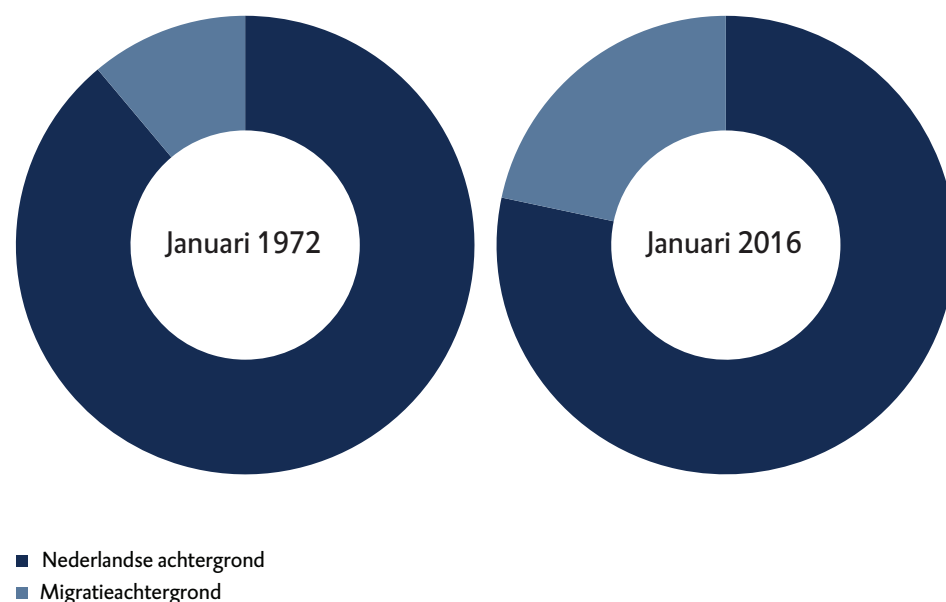
Met ‘diversiteit’ bedoelen we diversiteit naar herkomstland. Tegenwoordig wordt de term diversiteit vaak gebruikt in discussies over gender en seksuele oriëntatie. Dat is echter *niet* het type diversiteit waarover deze verkenning gaat. Om verwarring te voorkomen, gebruiken we daarom ook regelmatig het begrip ‘verscheidenheid naar herkomst’.

Voor het beantwoorden van de eerste vraag, hebben we een analyse gemaakt van het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB) van het CBS. Dit databestand omvat alle 17 miljoen in Nederland geregistreerde personen. Voor het beantwoorden van de tweede vraag hebben we de bestaande literatuur over deze kwestie samengevat, en vervolgens eigen onderzoek gedaan. Daarvoor hebben we opnieuw gebruikgemaakt van bovengenoemd databestand en daarnaast van de Basisvoorziening Handhaving (BVH), de Veiligheidsmonitor 2014 en CBS-data over economische groei. De resultaten zijn representatief voor de bevolking als geheel.

2. DE TOENEMENDE VERSCHIEDENHEID NAAR HERKOMST

Figuur 1 laat zien dat in de afgelopen decennia het aandeel inwoners met een migratieachtergrond is gestegen van 9,2 procent in 1972 tot 22,1 procent in 2016. Deze groep wordt bovendien steeds diverser. Tegenwoordig valt nog maar een derde onder de klassieke migrantengroepen, terwijl ongeveer twee derde komt uit een breed palet van andere herkomstlanden.

Figuur 1. Aandeel personen met een migratieachtergrond in Nederland, 1972 en 2016

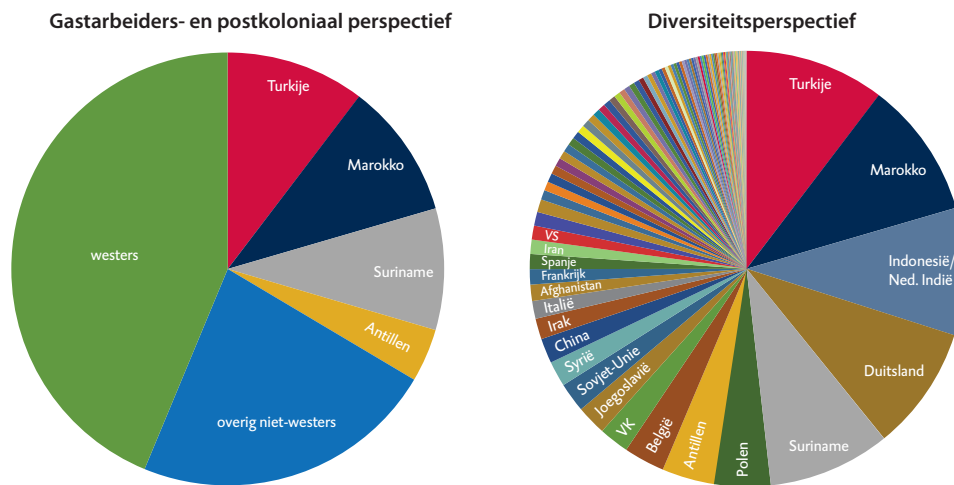

© WRR 2018 | Bron: CBS

Opvallend genoeg wordt die toegenomen verscheidenheid naar herkomst vaak over het hoofd gezien. In beleidsstukken en studies over migratie en integratie domineren nog altijd de klassieke migrantengroepen, zoals Marokkanen, Turken, Antillianen en Surinamers, soms aangevuld met enkele vluchtelingengroepen en Poolse arbeidsmigranten. Ook keert het zeer ruwe onderscheid tussen ‘westerse’ en ‘niet-westerse’ migranten vaak terug in beleidspublicaties.

Deze verkenning pleit voor een wisseling van perspectief op migratie en integratie. Het is noodzakelijk om afscheid te nemen van de oude lenzen waarmee vraagstukken rond migratie en integratie worden waargenomen. Want wie kijkt vanuit het gastarbeidersperspectief, of met een postkoloniale bril, neemt vooral de traditionele migrantengroepen waar en de slecht onderbouwde verzamelcategorieën ‘westerse’ en ‘niet-westerse’. Dat is weergegeven in de linkercirkel in figuur 2. Maar wie die oude kaders loslaat, krijgt oog voor een veelheid aan andere groepen, zoals weergegeven in de rechtercirkel in figuur 2.

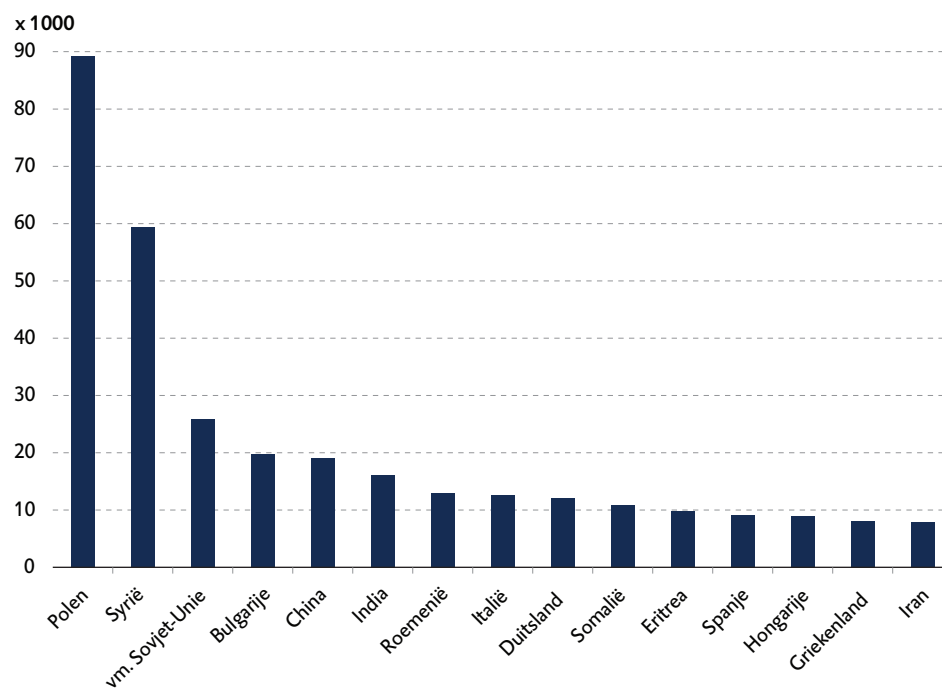
Figuur 2. Twee verschillende manieren om de groep personen met een migratieachtergrond waar te nemen, Nederland op 1 januari 2017

© WRR 2018 | Bron: CBS

Door een hedendaags diversiteitsperspectief te hanteren kan beter recht worden gedaan aan de grote verscheidenheid naar herkomst van de Nederlandse bevolking. Want als we nader inzoomen op de migratie per herkomstland, valt op dat de klassieke landen niet meer voorkomen in de top 15 van herkomstgroepen met het grootste migratieoverschot (immigratie minus emigratie). Die lijst werd in de periode 2007-2016 gevormd door achtereenvolgens Polen, Syriërs, personen uit de voormalige Sovjet-Unie, Bulgaren, Chinezen, Indiërs, Roemenen, Italianen, Duitsers, Somaliërs, Eritreeërs, Spanjaarden, Hongaren, Grieken en Iraniërs (zie figuur 3).

Figuur 3. Top 15 netto migratie naar herkomstgroep, 2007-2016

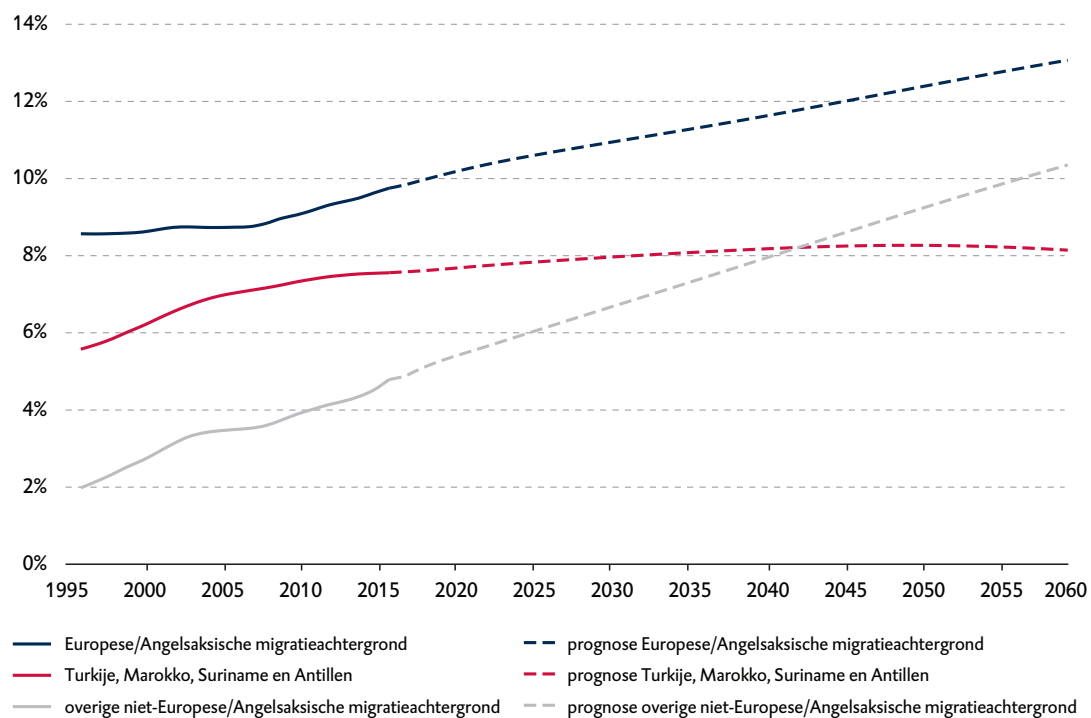

© WRR 2018 | Bron: CBS

Dat Nederland steeds diverser naar herkomst wordt, komt ook doordat de geboortecijfers onder inwoners met een migratieachtergrond gemiddeld hoger zijn dan onder de rest van de bevolking. Tegelijk zijn de sterftcijfers onder inwoners met een migratieachtergrond gemiddeld lager, want migranten zijn doorgaans jonger. Geboorte- en sterftcijfers van migrantengroepen zullen zich na verloop van tijd voegen naar het niveau van het land van aankomst. Voorlopig is dat moment nog niet bereikt. Dit betekent dat de diversiteit van de Nederlandse samenleving de komende decennia nog blijft toenemen, óók als er vanaf vandaag geen enkele immigrant meer bij zou komen.

Deze structurele toename van diversiteit naar herkomst blijkt uit de bevolkingsprognose van het CBS. Figuur 4 laat zien dat het aandeel van de grote vier klassieke herkomstsgroepen tot halverwege deze eeuw enigszins toeneemt, maar daarna niet meer. De prognose toont vooral dat het aandeel van de zeer diverse categorie van personen met een niet-Europese/Angelsaksische achtergrond sterk zal blijven toenemen. Vanaf het midden van de jaren veertig van deze eeuw zal het aandeel van deze groep in de bevolking groter zijn dan dat van de klassieke 'grote vier'. Ook het aandeel van de diverse categorie personen met een Europese/Angelsaksische achtergrond blijft toenemen.

Figuur 4. Aandeel personen met een migratieachtergrond in de Nederlandse bevolking, 1996-2060

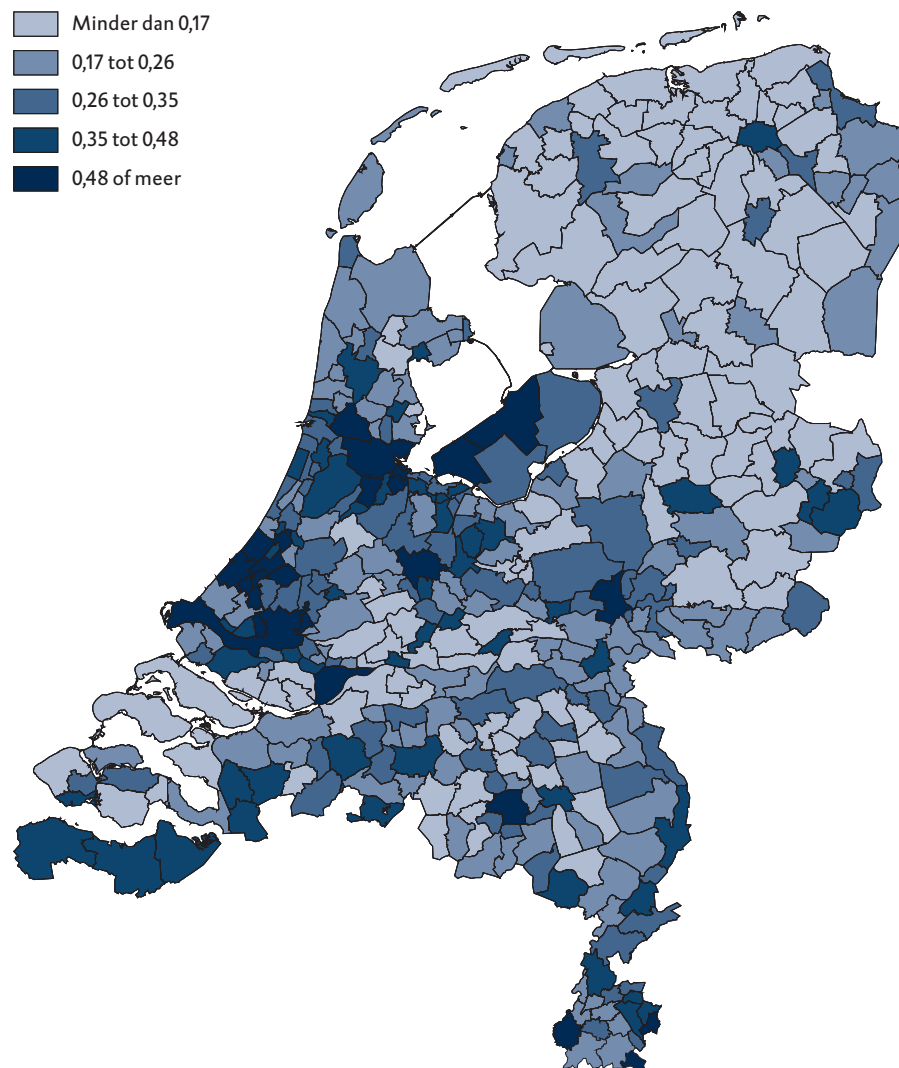

© WRR 2018 | Bron: CBS

3. GROTE VERSCHILLEN TUSSEN EN BINNEN GEMEENTEN

We hebben berekend hoe groot de diversiteit naar herkomst van Nederlandse gemeenten en buurten is. Daartoe hebben we eerst alle inwoners van Nederlanders onderverdeeld in achttien verschillende herkomstgroepen. De grootste herkomstgroep is uiteraard 'Nederland'. Bijna tachtig procent van de bevolking valt onder deze herkomstgroep. Daarnaast onderscheidden we zeventien andere herkomstgroepen, zoals 'Turkije', 'Marokko', 'Angelsaksische landen', 'Arabische landen', 'Sub-Sahara Afrika', 'Zuid-Azië', enzovoort. Vervolgens hebben we voor alle Nederlandse buurten, gemeenten en regio's een *diversiteitsindex* berekend, de zogenaamde Herfindahl-Hirschman-Index (HHI). Dat is een maat tussen 0 en 1 die aangeeft hoe groot de kans is dat twee willekeurig gekozen personen uit het betreffende gebied tot verschillende herkomstgroepen behoren. Hoe hoger de index, hoe groter die kans. Een lage HHI duidt dus op grote homogeniteit, een hoge HHI op heterogeniteit. De gemiddelde HHI voor Nederland is 0,38. Er zijn echter grote verschillen tussen gemeenten, zo blijkt uit figuur 5.

Figuur 5. De Herfindahl-Hirschman-Index van Nederlandse gemeenten, 1 januari 2015

© WRR 2018 | Bron: CBS

In Nederland woont ruim twee derde van alle inwoners in een gemeente waar de kans dat twee inwoners tot verschillende herkomstgroepen behoren ongeveer één op drie of hoger is. In de drie grootste steden van Nederland is de kans zelfs meer dan twee op drie. Een grote mate van verscheidenheid naar herkomst is dus een alledaagse realiteit voor een groot deel van Nederlandse samenleving.

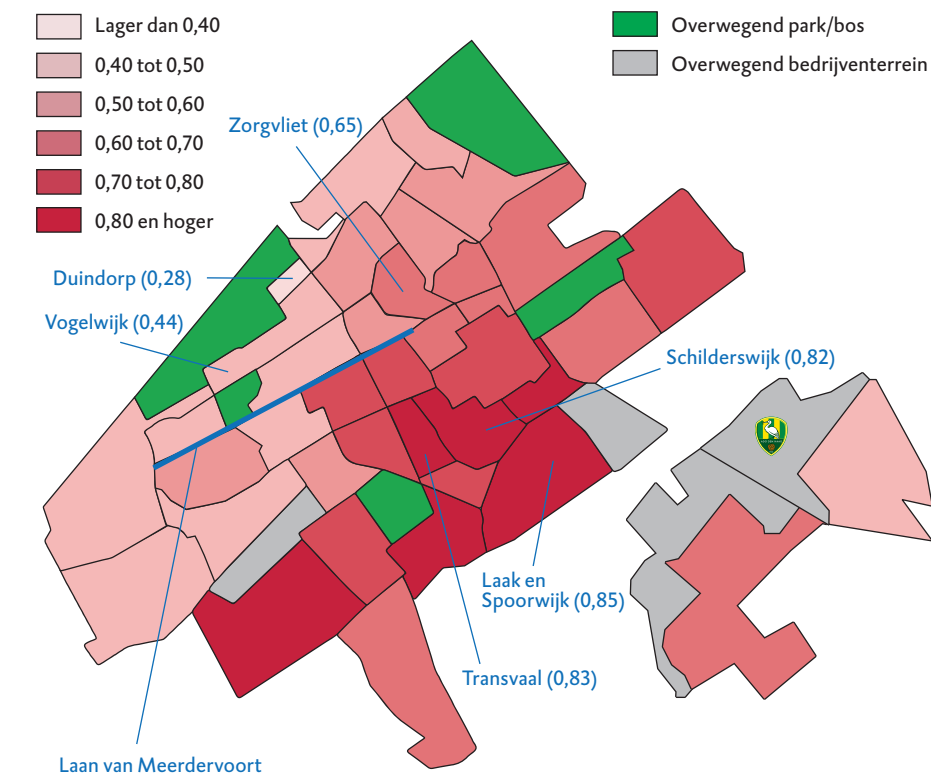
Wel bestaan er diepgaande verschillen in de aard van de diversiteit *tussen gemeenten*. In deze verkenning onderscheiden we, naast de ‘gemiddelde Nederlandse gemeente’, acht verschillende soorten gemeenten:

- **Meerderheid-minderheden steden** (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag): in deze ‘superdiverse’ grote steden heeft de meerderheid van de inwoners een migratieachtergrond. Het aantal verschillende herkomstlanden is er bijzonder groot.
- **Voorsteden** (zoals Capelle aan den IJssel, Diemen of Rijswijk): ook deze steden zijn zeer divers, al heeft de meerderheid van de bevolking daar nog een Nederlandse achtergrond.
- **Grootstedelijke provinciegemeenten** (zoals Utrecht, Eindhoven, Amersfoort, Leiden en Arnhem): ook de andere grote steden kennen een zeer hoge diversiteit, maar het aandeel personen met een Nederlandse achtergrond is een stuk groter dan in de drie grootste steden en hun voorsteden.
- **Middelgrote gemeenten met een specifieke grote minderheidsgroep** (zoals Leerdam, Gouda, Almelo, Den Helder of Delfzijl): deze gemeenten kenmerken zich juist door de aanwezigheid van één grote niet-Europese/Angelsaksische minderheidsgroep onder hun bevolking. Dat is vaak het gevolg van de werving van gastarbeiders in een specifiek herkomstland of van redelijk grootschalige vestiging van Antillianen.
- **Expatgemeenten** (zoals Amstelveen, Wassenaar, of Voorschoten): expatgemeenten kennen een grote verscheidenheid naar herkomstlanden, uit alle delen van de wereld. Er zijn echter relatief weinig inwoners met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse achtergrond.
- **Tuinbouwgemeenten** (zoals Westland, Zundert, Zeewolde of Horst aan de Maas): een groot aandeel personen met een Poolse en in mindere mate Bulgaarse achtergrond veroorzaakt de relatief grote diversiteit in gemeenten met een omvangrijke horticultuur.
- **Grensgemeenten** (zoals Vaals, Kerkrade, Terneuzen of Baarle-Nassau): in deze gemeenten zijn het vooral inwoners met een Duitse of Belgische achtergrond die zorgen voor een hogere mate van diversiteit.
- **Homogene gemeenten** (zoals Urk, Staphorst of Grootegast): in deze gemeenten heeft de overgrote meerderheid, meer dan 90 procent van de inwoners, een Nederlandse achtergrond.

We hebben ook een analyse gemaakt van de diversiteit op *buurtniveau*. Vooral in de grote steden van Nederland tekenen zich duidelijke verschillen af tussen buurten. De onderstaande figuur geeft de resultaten weer voor Den Haag, de gemeente met het hoogste aandeel inwoners met een migratieachtergrond, namelijk 53 procent. Buurten als Transvaal, de Schilderswijk en Laak en Spoorwijk scoren extreem hoog (zie figuur 6). De kans dat twee willekeurige inwoners van deze wijken tot dezelfde herkomstgroep behoren, is minder dan twintig procent.

Maar ook een Haagse wijk als Zorgvliet kent een zeer hoge diversiteit naar herkomst. In deze groene villawijk wonen, net als in aangrenzende wijken, veel mensen met verschillende Europese en Angelsaksische achtergronden. Als we uitgaan van de HHI blijken de verschillen tussen de Haagse wijken dus veel minder groot te zijn. Ook de welgestelde wijken, gelegen op de Haagse zandgronden, kennen een hoge mate van diversiteit naar herkomst. Wel zijn er grote verschillen in de achtergrond van de wijkbewoners.

Figuur 6. De Herfindahl-Hirschman-Index van wijken in Den Haag, 1 januari 2014

© WRR 2018 | Bron: CBS

4. DE GEVOLGEN VAN DIVERSITEIT VOOR SOCIALE SAMENHANG EN ECONOMIE

SAMENHANG MET SOCIALE COHESIE

Wat zijn de gevolgen van de nieuwe verscheidenheid voor de sociale cohesie in Nederland? Sociale cohesie is een paraplubegrip waaronder veel aspecten en indicatoren worden gerangschikt, zoals algemeen vertrouwen, deelname aan vrijwilligerswerk, gevoelens over de buurt, gevoelens van veiligheid en geregistreerde criminaliteit. Het is dus niet mogelijk om te zeggen wat 'het' effect is van verscheidenheid op 'de' sociale cohesie. Toenemende verscheidenheid kan verschillend uitwerken op verschillende aspecten van sociale cohesie.

Het internationale onderzoek op dit gebied laat geen eenduidig beeld zien, en dat geldt ook voor het Nederlandse onderzoek. Buurten waarin de verscheidenheid naar herkomst groot is, scoren over het algemeen *niet* lager op algemeen vertrouwen, het doen van vrijwilligerswerk of het verrichten van mantelzorg, maar scoren *wel* lager op de verhoudingen in de buurt tussen bepaalde herkomstgroepen. In zulke buurten hebben die groepen minder vaak contact met elkaar, beoordelen ze het contact minder positief, en oordelen zij negatiever over de leefomgeving.

In zulke diverse wijken wonen echter relatief vaak veel lager opgeleiden en werklozen. Uit sommige onderzoeken blijkt dit een *grotere* invloed te hebben op de buurtverhoudingen dan diversiteit. Als het gaat om *andere* indicatoren van sociale cohesie, zoals de veiligheid in de buurt, is er nog nauwelijks Nederlands onderzoek gedaan naar het verband met diversiteit.

In ons eigen onderzoek hebben we gekeken naar drie aspecten van sociale cohesie, namelijk buurtcohesie, thuisgevoelens en sociale veiligheid. We vonden het volgende:

- In *buurten* waar de verscheidenheid naar herkomst hoog is, beoordelen de bewoners de buurtverhoudingen als minder cohesief, voelen de bewoners zich minder thuis, en voelen zij zich ook onveiliger. In tegenstelling tot eerder Nederlands onderzoek, vinden wij op deze indicatoren voor cohesie een sterker verband met de *diversiteit* van de buurt dan met de *individuele kenmerken* van de bewoners in die buurt, zoals hun inkomen of opleidingsniveau;
- In *gemeenten* waar de verscheidenheid naar herkomst hoog is, is de kans om geregistreerd te staan als dader van een delict groter dan in gemeenten waar de verscheidenheid naar herkomst lager is. Er is echter een plafond aan dit effect. Boven een bepaald niveau aan verscheidenheid neemt die kans niet verder toe. Er bestaat hier bijvoorbeeld geen verschil tussen zeer diverse gemeenten als Rotterdam of Den Haag en gematigd diverse gemeenten als Gorinchem of Helmond;
- De bovenstaande verbanden zijn het sterkst bij de *middengroepen*. Vooral zij gaan de buurtverhoudingen slechter beoordelen als de diversiteit toeneemt. Een mogelijke verklaring is dat de lagere inkomens wellicht meer ervaring hebben met de realiteit van een grote verscheidenheid in hun buurt, terwijl de hogere inkomens meer mogelijkheden hebben om zich te vestigen waar zij willen. Voor middengroepen kan ook gelden dat zij zich sneller bedreigd voelen omdat zij meer te verliezen hebben.

SAMENHANG MET ECONOMISCHE GROEI

Over de vraag hoe diversiteit naar herkomst samenhangt met economische groei is weinig bekend. Naar de effecten van *migratie* op binnenlandse productie is redelijk wat onderzoek gedaan, maar we weten nog heel weinig over hoe *verscheidenheid* samenhangt met economische groei. In de theorie worden er twee tegengestelde effecten verondersteld. Enerzijds kan diversiteit tot gevolg hebben dat verschillende soorten kennis, ideeën en invalshoeken elkaar kunnen ontmoeten. Dit kan de creativiteit en innovatie stimuleren. Anderzijds kan diversiteit tot gevolg hebben dat mensen elkaar minder makkelijk begrijpen, en letterlijk of figuurlijk verschillende talen spreken. Dat maakt samenwerken lastiger. In het buitenland zijn een paar onderzoeken gedaan naar het verband tussen diversiteit en economische groei. Sommige daarvan geven een positief verband te zien, andere een negatief verband. Kennelijk hangt het erg van de omstandigheden af welk van beide mechanismen de overhand krijgt.

Voor ons eigen onderzoek hebben we Nederland verdeeld in veertig regio's. Vervolgens hebben we voor de periode 1997-2015 onderzocht in hoeverre er een verband is tussen enerzijds de *verandering* in diversiteit in elke regio (berekend met de HHI) en anderzijds de economische groei per capita in die regio. We vonden het volgende:

- Als we kijken naar Nederland als geheel, is er op regionaal niveau geen significant verband tussen toenemende diversiteit naar herkomst en economische groei;
- Dat ligt echter anders als we ons beperken tot de regio's in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Daar vinden we een significant *negatief* verband tussen toenemende diversiteit en economische groei;
- Het ligt ook anders in regio's waar relatief veel hogeropgeleiden wonen. Daar vinden we eveneens een significant *negatief* verband tussen toenemende diversiteit en economische groei.

Kortom, in de Randstad en in regio's met veel hogeropgeleiden gaat toenemende diversiteit *wel* gepaard met een lagere economische groei, maar in de rest van Nederland *niet*. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in een aantal grensregio's de diversiteit (zoals gemeten met de HHI) weliswaar hoog is, maar dat dat vooral komt door de aanwezigheid van veel Belgische of Duitse inwoners. Omdat Belgische, Duitse en Nederlandse bewoners elkaar over het algemeen gemakkelijk kunnen verstaan, zal deze vorm van diversiteit waarschijnlijk minder snel leiden tot communicatieproblemen die de economische groei schaden.

Verder moet worden onderkend dat de voordelen van diversiteit – de stimulans voor innovatie en creativiteit – zich vaak voor zullen doen op het niveau van individuele bedrijven, terwijl wij hebben gekeken naar de economische groei van de regio als geheel. Het is goed mogelijk dat diversiteit gunstig is voor individuele bedrijven, maar tegelijk de economische groei van de regio als geheel vertraagt. Een bedrijf kan baat hebben bij een grote diversiteit van haar personeel, maar de regio waar het bedrijf is gevestigd kan meer geld kwijt zijn aan de kosten die deze diversiteit met zich meebrengt, zoals relatief hoge uitgaven voor huisvesting of onderwijs, of voor maatregelen om de sociale cohesie te bevorderen.

5. ZES BELEIDSRICHTINGEN

De afgelopen drie decennia is Nederland van een relatief homogene samenleving met een klein aantal grote migrantengroepen uitgegroeid tot een zeer heterogene samenleving met een groot aantal kleine migrantengroepen. De verscheidenheid naar herkomst zal op de korte en middellange termijn blijven toenemen en een structureel kenmerk zijn van de Nederlandse samenleving. Dat betekent dat inwoners, overheden, publieke en private organisaties en bedrijven toegerust moeten zijn voor het omgaan met de sterk toegenomen verscheidenheid naar herkomst. Dit kan het samenleven van groepen in zeer heterogene verbanden vergemakkelijken.

Het doel van deze verkenning is om de feiten zo goed mogelijk in kaart te brengen, niet om vastomlijnde beleidsaanbevelingen te doen. We schetsen zes richtingen voor mogelijk beleid waarvoor ook gebruikgemaakt is van de gelijktijdig verschenen WRR-verkenning *De wereld in een stad*. De definitieve beleidsaanbevelingen volgen in een later uit te brengen rapport.

1. BETER ZICHT KRIJGEN OP DIVERSITEIT NAAR HERKOMST

Gemeenten en andere organisaties moeten beter zicht krijgen op de diversiteit binnen de eigen gemeente. Dat is een eerste vereiste voor verstandig beleid voor de vraagstukken die daaraan verbonden zijn. Daarom is het belangrijk dat gemeenten kennis van de diversiteit binnen en tussen wijken en migrantengroepen ontwikkelen en op een toegankelijke manier beschikbaar maken. Dat kan bijvoorbeeld door zelf demografische en etnografische gegevens hierover te verzamelen.

2. TOERUSTEN VAN INSTELLINGEN

Publieke en private instellingen zullen zich moeten instellen op een permanente, steeds wisselende culturele veelvormigheid onder bewoners, leerlingen, patiënten, klanten en werknemers. Gemeentelijke afdelingen, scholen, zorgaanbieders en bedrijven zullen hun aanbod van diensten en voorzieningen zo moeten inrichten dat steeds weer nieuwe groepen migranten soepel kunnen worden opgevangen. Dat vraagt om een combinatie van algemeen beleid en maatwerk. Toen Nederland slechts enkele migrantengroepen kende, kon er nog voor elke groep speciale expertise, eigen netwerken en apart beleid worden ontwikkeld. Met tientallen verschillende groepen is dat ondoenlijk, zeker nu steeds nieuwe groepen uit andere delen van de wereld naar ons land komen. Het is echter ook niet zinvol alle groepen op dezelfde manier te benaderen. Vooral bij binnenkomst van migranten kan gericht beleid nodig zijn.

3. EEN FAIRE BEHANDELING VAN ALLE GROEPEN

Instituties moeten iedereen op een eerlijke, niet-discriminerende manier behandelen, zowel gevestigden als migranten en hun kinderen. Een oneerlijke behandeling ondermijnt interetnisch vertrouwen, tolerantie en aanpassing, draagt bij aan gevoelens van achterstelling en onveiligheid, leidt tot spanningen tussen groepen, en ondergraaft het gezag van instituties. Naarmate de diversiteit groter is, is dit risico nadrukkelijker aanwezig, want in zeer diverse gebieden kunnen groepen voortdurend sociale vergelijkingen maken en zich achtergesteld voelen ten opzichte van 'nieuwe' en 'oude' anderen.

Een faire behandeling is evenzeer van belang met betrekking tot gevestigde burgers. De komst van omvangrijke groepen asielmigrantanten heeft ertoe geleid dat specifieke voorzieningen zijn gecreëerd voor hun integratie. Soms is dat onvermijdelijk, maar er moet worden voorkomen dat faciliteiten op terreinen als onderwijs, arbeidsmarkt en huisvesting uitsluitend openstaan voor vluchtelingen.

4. WEGWIJS MAKEN VAN ALLE BURGERS

Om het samenleven van veel verschillende groepen te vergemakkelijken, kan het helpen als alle burgers meer kennis hebben over elkaars achtergrond. Dit speelt op scholen, op de werkvloer en in buurten. Het huidige burgerschapsonderwijs heeft tot doel leerlingen kennis bij te brengen van verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten, maar dit onderwijs kan beter. Ook zou kennis over de uiteenlopende achtergronden van de bevolking meer geïntegreerd kunnen worden in andere vakken, zoals aardrijkskunde en geschiedenis. Daarnaast is een doordacht wegwijsbeleid voor *alle* migranten onontbeerlijk. Alle nieuwkomers, ook EU-arbeidsmigrantanten en kennismigrantanten, moeten worden gefaciliteerd om zo snel en zo soepel mogelijk deel te nemen aan de samenleving. Wat daarbij kan helpen, zijn algemene voorzieningen die voor alle migranten toegankelijk zijn, ongeacht hun juridische status, verblijfsintentie en verblijfsduur. Het is belangrijk dat de gemeente bij deze wegwijsvoorzieningen de regie krijgt. Zij kan het beste voor elke nieuwkomer het meest passende traject bepalen, want zij heeft het beste zicht op de lokale verscheidenheid en op de persoonlijke situatie van de migrant.

5. BEVORDEREN VAN PUBLIEKE FAMILIARITEIT

Een belangrijke opgave is het bevorderen van verbindingen tussen buurtbewoners. Verbindingsbeleid hoeft niet de ambitie te hebben om hechte banden tussen mensen te smeden, het is voldoende en ook realistischer om 'publieke familiariteit' na te streven. Dat houdt in dat buurtbewoners elkaar in de publieke ruimte herkennen, ook zonder persoonlijk contact met elkaar te hebben. Als mensen die verder niets met elkaar te maken hebben elkaar regelmatig treffen in de openbare ruimte, kunnen ze toch 'bekende gezichten' voor elkaar worden. Daardoor zullen ze beter in staat zijn te bepalen wie ze kunnen vertrouwen, en het leidt tot een grotere ervaren veiligheid. Ook voelen mensen zich eerder thuis in de buurt wanneer zij het gevoel hebben gekend te zijn en een redelijk idee hebben van de sociale codes in de publieke sfeer.

6. VERBETEREN VAN SOCIAAL-ECONOMISCHE POSITIE

Tot slot is het van belang om ook aandacht te besteden aan het bestrijden van sociaal-economische achterstanden. Zoals eerder gezegd wijst onderzoek uit dat veel diverse wijken vaak laag scoren op indicatoren voor sociale cohesie, zoals het verrichten van vrijwilligerswerk en algemeen vertrouwen, mede omdat de bewoners vaker arm, laagopgeleid of werkloos zijn en het Nederlands niet goed beheersen. Dit suggereert dat de sociale cohesie ook kan worden vergroot door de sociaal-economische positie van de bewoners te verbeteren, in het bijzonder hun onderwijs- en arbeidsmarktqualificaties. Een dergelijk beleid zou ook een ruimtelijke component kunnen hebben, zoals het Nationaal Programma Rotterdam-Zuid.